

CAP. III.

Nouăle tipărituri muntene.

Una din măsurile luate de Patachi, Vlădica de Făgăraș, cu deplina învoire, cu îndemnul chiar al Guvernului ardelen, fusese oprirea cărților schismatice de peste munți. În locul lor însă, el nu era în stare să dea altele, și cei mai călduroși părtenitori ai Unirii printre preoții noștri de acolo nu erau să întrebuițeze doar la slujbă cărți latinești catolice. Deci se cumpără și de acum înainte, cu prețuri mari, tipăriturile muntene din epoca lui Șerban Cantacuzino și a Brâncoveanului. Privind asupra listei cărților întrebuițate în bisericile ardelenesti găsim adeseori și *Molitvenice* slavone din 1699 și 1706 și cel românesc din 1713, *Apostolul* slavon de Buzău din 1704, al lui Damaschin, *Triodul* lui Mitrofan, din 1697, *Ceaslovul* românesc din 1715, o *Psaltire* slavonă din 1709, *Evanghelia* românească din Snagov dela 1697, *Liturghiile* românești din 1713; *Octoihul*

¹ Stinghe, *Ist. bis. Șcheailor*, pp. 79-81, 100 și urm.; cf. Dobrescu, pp. 55-6; 131.

² Marienescu, *Petru Maior*, p. 15.

slavon din Râmnic, al lui Antim, și cel românesc, din Târgoviște, dela 1712, *Penticostariul* buzoian slavon din 1701, *Mineiele* lui Mitrofan de Buzău, dăruite bisericii domnești din Făgăraș, — pentru predici întrebuintându-se *Chiriaco-dromiul* din Bălgrad.

Damaschin tălmăcise, precum știm, toate cărțile liturgice; pe lângă aceasta el prefăcuse în românește, la 1704, *Tâlcul* lui Andrei de Cesarèa Capadociei la *Apocalips*, tradus din elinește în slavonește de «cuviosul preot Lavrentie Zizaniia»¹. *Tâlcul Evangheliilor*, de Teofilact al Bulgariei, un *Catechism* de pravoslavie neîndoielnică², și poate chiar, — dacă nu e vechea instrucție a Mitropolitului Antim către preoți, *Invățătura despre șapte Taine*, traducere a lucrării lui Gavriil de Filadelfia, din slavonește³. El umblă să răscum-pere, cum s'a spus, tipografia, oprită la Făgăraș, în zălog, a lui Antim⁴, trimetând acolo pe eclisiarhul Dionisie.

La 1720 însă, Daniil Mitropolitul, care-și trimetea pentru același scop tipograful, Sava, egumenul român dela mănăstirea Antim⁴, îi luă înainte, dând, nu fără învoirea lui, cred, o a doua ediție din *Octoihul* dela 1712. Am găsit exemplare din această carte, cu stema amânduror țerilor, pentru drepturile lui Nicolae-Vodă Mavrocordat asupra Moldovei și pentru Domnia lui trecută în Moldova, în biserici ardelenice, și se pomenesc și altele aflătoare prin bisericile Banatului⁵. Urmă, în 1721 încă, cel d'întăiu *Molitvenic* românesc — căci nu cred ca în Țara-Românească, unde pornise mișcarea de romanizare a cărților de slujbă, să se fi găsit cineva pentru a relua într'o nouă ediție *Molitvenicul* slavon; îndată, după cerere, se trimeteau la Brașov paisprezece exemplare, cu 3 — 3¹/₂ lei unul⁶. O nouă ediție ieșă numai la 1729, in-

¹ Două biblioteci de mănăstire, pp. 25-6.

² Publicat la 1897 de Gherasim Timuș, episcop de Argeș.

³ V. și Lăpădatu, l. c.

⁴ V. mai sus.

⁵ *Bibl. Rom.*, II, p. 4.

⁶ *An. Ac. Rom.*, XX, l. c.

trând și în Ardeal. *Octoișele* «cu obște» pe care le cerea popa Radu din Șcheiu în același timp, nu se putură trimete, căci, scrie Mitropolitul Daniil, nu se mai află nici «măcar unul»¹.

În sfârșit, un nou tipograf, Român și acesta ca și Sava, preotul Stoica, reedită la 1723 *Evanghelia* românească, într'un volum de o frumusețe fără păreche, care străbătut pretutindeni, în Ardeal, unde se găsesc exemplare cu grămada, cât și în Moldova, unde până astăzi o afli — întâia ediție trebuie să fie de prin 1712-3 — așezată pe masa altarului. Apoi la 1724 se dădea a doua oară *Catavasieriul*, cu rugăciunile pentru înmormântarea «aierului», de același preot Stoica, în aceeași Domnie munteană a lui Nicolae Mavrocordat; singurul exemplar ce se cunoaște s'a aflat în Ardeal². *Octoihul* ieși din nou numai la 1726³, apoi, fiind mult cerut, la 1731, iar *Triodul* la 1726, după o *Slujbă a Sf. Andrei* plătită de fostul protopop bucureștean Nicolae. *Liturghia* din 1728 puneă în mâna preoților cartea de revoluție din 1713. *Penticostariul* lui Damaschin iese întâiu la 1743. Numai *Ceaslovul* din 1731 păstră textul slavon; el apărut după moartea lui Nicolae Mavrocordat. Se spune chiar că teascurile din Țara-Românească ar fi dat la 1725 o lucrare despre «Taina sfântului Botez»⁴.

Frumoasa *Cazanie* nouă din 1732, *Chiriadromiul* Mitropolitului Ștefan, încheie vrednic acest șir de cărți înnoitoare în sens românesc⁵, adesea reeditate apoi, ale Mavrocordaților.

¹ L. c.

² *Bibl. Rom.*, II, p. 22, no. 184.

³ *Ibid.*, p. 29, no. 192.

⁴ *Ibid.*, p. 23, no. 187.

⁵ Ediții nouă: *Psaltirea*, 1735; *Octoihul*, 1736; *Liturghiile*, 1741-2, întrebuintate și în Ardeal; *Molitvenicul*, cu cheltuiala lui Anania de Cesarăa Palestinei, 1741, *idem*; *Catavasieriul*, 1742; mai bogat mult decât celelalte; *idem*; *Evanghelia*, 1742; *Acaftistul Maicei Domnului*,

Mai târziu și cărți de teologie începură să apară în București, unde tipografia se așezase la Văcărești, lângă școală, apoi la Mitropolie — precum o nouă ediție din «Învățăturile bisericesti» ale lui Antim, «a Vlădicăi Antimă» —, reeditate la 1746, în Râmnic — și «Întrebările bogoslovești», lămuriri asupra credinței adunate de boierinașul Ianache, fost al doilea Postelnic, îndreptătorul *Penticostariului*, — ambele din 1741. Minunatele Predici, *Cazanii*, ale lui Ilie Miniat se tipăresc supt Neofit la 1742, iar la 1746 *Mărgăritarele Grecenilor* au a doua ediție. La 1745 se simțise nevoia unei nouă ediții din «Pravoslavnică Mărturisire» dela Buzău.

Mici tipăriri grecești, ca broșura împotriva teoriilor despre Purcederea Sf. Duh ale lui Nicolae Comnenul, sau tratatul despre superioritatea Ierusalimului, ori *Acolutiile* din 1736 ale lui Daponte pentru biserica Sf. Spiridon Vechiu se datoresc unor cheltuitori dintre Greci¹. Dacă nu *Anthologhiul*, din nou tipărit, la 1736, în românește, *Psaltirea* slavonă din 1745 înfățișează datina.

La 1724 și Damaschin, tipărește o *Invățătură despre șapte taine*, — reeditată la Iași în 1732², care n'avea niciun scop de polemică împotriva catolicismului pornit pe războiu, ci trebuia numai să lămurească pe preoți, învățându-i, între altele, să nu facă mir și să nu sfințească alți preoți, chemări care sânt amândouă numai ale arhierilor. Din această cârtică, — retipărită la Iași în 1732 și 1745 —, abia dacă a ieșit la iveală un exemplar; Ardelenii uniți o discută în *Teologia dogmatică și moralicească* din 1801. Îndată după apariția ei, directorul general din Ardeal ceru socoteală episcopului, care trimese la Sibiiu două exemplare.

1742: a treia ediție din *Apostol*, 1743, — a patra e din Buzău, în același an, episcop fiind Metodie; *Octoihul*, 1746; *Ceaslovul*, 1747; *Liturghii*, 1747; *Molitvenic*, 1747; *Isaltire*, 1748; *Ceaslov*, 1749; *Evanghelie*, 1750.

¹ *Bibl. Rom.*, II, p. 35; cf. p. 111.

² După Popp, p. 79.

Ca o urmare, în Novembre 1725, generalul Tige, aflând că se pregătește la Râmnic tiparul unei nouă lucrări, se informă pe lângă episcop, cerând să i se comunice manuscrisul. Damaschin asigură în răspuns că are destule cărți de dat la tipar, dar că-i lipsește un «tipograf încercat», ca și banii trebuitori, pe care niciun patron nu e la îndemână ca să-i dea. Cât despre cartea de care eră vorba, ea nu poate ascunde nicio primejdie: în Veneția se vând fără nicio împiedecare astfel de cărți străvechi, și traduceri slavone merg prin toate țerile dela Dunăre, prin «Polonia» și «Rusia cea Mare»; el însuși e credinciosul Împăratului și se roagă, cu clerul său, pentru biruința Măriei Sale asupra vrăjmașilor¹. Se pare că totuși o *Psaltire* românească a ieșit la Râmnic în 1724, căci un bibliograf ardelean mai vechiu o înseamnă între cărțile noastre bisericești².

După moartea lui Damaschin, și, în timpul când nu eră episcop la Râmnic, Mitropolitul de Belgrad, putându-și lua apucături de stăpân, acesta trimise (1726), ca unul ce se priviă ca arhierul cel mai înalt peste Români și peste Sârbi de o potrivă, pe un Sârb al său, pe Ilie din Cernavoda, la Râmnic, pentru ca, întrebuintând slova de acolo, să tipărească o «Întăie învățătură pentru tineri», o *Bucoavnă*, ca aceia din Ardeal a Uniților, — apărută din nou la 1744 în Cluj, «cu tipariulă cinstiti Academii» și lucrul Bănățeanului Mihai Becîcherechi —, sau ca «Pâinea Pruncilor» a lui Baranyi; curtenind pe acela dela care eră să aștepte episcopia, viitorul Vlădică Ștefan, îndreptătorul «cuvintelor românești», iscălește slavonește, ca «nedestoinic ieromonah», supt versuri de laudă pentru Mitropolitul Moise, al «tôt poporului creștin de supt puterea preă-luminatului Împărat Roman», și anume și al «Ungro-Vlahiei împărătești». Cartea avu în 1749, se pare, o nouă ediție, numai românească.

¹ Lăpădatu, pp. 8, 14-5, 19. Descrierea unui exemplar, foarte neindestulătoare, în *Bis. ort.*, XIV, p. 439.

² *Bibl. Rom.*, II, p. 23.

După manuscrisele lăsate de Damaschin, bune traduceri din grecește, făcute de un muncitor cu stăruință, Râmnicenii începură tipăriturile lor pe vremea episcopului Inochentie. Cu laude în versuri către «prea-sfințitul arhiepiscop și Mitropolit al Belgradului», «prea-pravoslavnic și drept întru toate», «sveatnic preamănat» al «Chesariului înălțat», se dădu întâiu, la 1730, *Molitvenicul*, în aceeași formă se pare, ca și cele două care ieșiseră peste Olt, dar cu oarecare «diorthosiri» și «întoemiri» și cu adăugirea unor molitfe nouă. Episcopul, care eră unul din ucenicii lui Damaschin, spune limpede că neamul românesc nu se mai «îndestulează» cu cărțile slavone și grecești, ci se cultivă acum «cu tălmăcitură în limba noastră rumânească, cea de moșie în patriia noastră». Deci, spune el, «amă socotit a înbogăți sfințele besearici cu înmulțirea sfințelor cărți în limba patriei noastre rumânești» și pentru «alte osibite locuri ce s'au obicinuit cu aciastă limbă a să îndestuli». *Triodul* din 1731 e însă o ediție nouă, «acum într'acești chip tălmăcită»; lucrarea, «așezată în stihuri și în cuvinte» de Damaschin—, tipicul e însă schimbat după cei rusesc, «moschicesc» dela 1682-3, din zilele «Împăratului» Ivan—, e un «Triod deplin», despre care tipăritorul vorbește astfel: «de alte cărți în limba noastră s'au mai tipărit, iar aciastă carte până acum mai nainte din tipografie nu s'au dat, în lumina limbei noastre cei rumânești să se fie tipărit, precum nici într'alte părți, unde să află patriia rumânească, nu s'au mai tipărit». Eră cel mai bun Triod, și de aceia toate bisericile mai bogate din Ardeal se grăbiră să-l cumpere¹. Se pare că în 1731 a ieșit și un *Apostol*, la Râmnic sau la București.

Ieremia Atanasievici lucrase *Triodul*; la 1733 însă se află la Râmnic chiar acel preot Ion Făgărășanul, care țî-

¹ Cf. și declarația episcopului Climent că *Triodul* a fost «tălmăcit pe înțales de răposatul și iubitorul de Dumnezeu chir Damaschin, episcopul Râmnicului»; *Inscripții*, II, pp. 35-6. no. 5.

nuse la el un timp tipografia lui Antim¹. El fù pus «diortositoriu», îndreptător al manuscriptelor și al tiparului, de Inochentie, iar ca meșter i se dădù «Vladulü Gherghievici tipografulü». Liturghiile pe care le scoaseră ei la iveală în 1733 reproduc de sigur cartea de același fel care ieșise la București în 1728. Și *Catavasierul* din 1734 e numai o retipărire. Dar *Antologhiul* din 1736-7, cu care încep publicațiile noului episcop Climent, cu un an înaintea tratatului liberator — și totuși cu cât ifos nu se pomenește în titlu «Înnălțatulü Maestatü Împărat alü Romei» și «drectorul» comite de Wallis! — e cea d'întăiu lucrare de acest fel: Hurezeanul Lavrintie o «diorthosise», o potrivise în această formă rezumată, coprinzând peste 650 de foi, slujba anului întreg, după «Mineiulü celü rumânescü», gătit de Damaschin², care voiă să-l deă în tipar, la 1725. Încă o carte primită cu nespūsă bucurie pretutindeni și introdusă răpede în toate bisericile neunite și, fără îndoială, chiar în multe din cele unite, ale Ardealului; o a doua ediție trebui să se deă încă din 1745, aflând și ea o largă răspândire peste hotare chiar.

De acum înainte, cele două curențe de cărturărie religioasă în românește se unesc, și Râmnicul nu mai dă, în așteptarea altui avânt cultural, decât retipăriri ale lucrărilor, cu care puteă să se mindrească, făcute de episcopul său cel mare, Damaschin³.

Totuși pentru întâia oară se dă (1743) *Penticostariul* acestuia, tradus din slavonă, greacă și latină, pe când el apare și la București, precum în același an *Apostolul* se retipărește simultaneu la București și la Buzău⁴. *Evanghelia* dela

¹ V. și mai sus.

² Cf. *Bibl. Rom.*, II, p. 53 cu Lăpădatu, o. c., pp. 16-17. V, și ce se spune la ediția a doua; *Bibl. Rom.*, II, p. 81.

³ Ediții nouă: *Octoiul*, în 1741-2; *Evanghelie*, 1746; *Psaltire*, 1746; *Apostol*, 1747; *Catavasieriu*, 1747, cu cântece de stea: «steaoa de susü răsare», etc.; *Liturghii*, 1747; *Catavasieriu*, 1750.

⁴ Unde apare la 1747, supt același episcop Metodie, un *Molitvenic*.

1746 e ca o lucrare nouă, pe care Lavrintie o declară deosebită de «niscari izvoade grecești sau și rumânești, tipărite mai denainte», fiind «alcătuită după tâlcuiala lui Theofilactū» de însuși Damaschin, care traduse și acest *Tâlc*, ce slujește și lui Lavrintie spre a se îndreptă. *Molitvenicul* din 1747, tipărit tot pe vremea episcopului Climent, nu e lucrat ca acel din Buzău, cu care iese în același an, după vre-un «Molitvenicū grecescū», — Molitvenicul buzoian reproduce însă pe acela din 1713 —, ci este iarăși o nouă tălmăcire a lui Damaschin, rânduită din nou după «ustavulū celū moschiescū». Înainte de a da cârja în mâna ucenicului său Grigorie, care-i urmă, la 8 Maiu 1748, Climent pusese în lucru, prin tipograful său Mihai Atanasie Popovici, o nouă ediție a *Cazaniilor* din 1732, spunindu-se însă în titlu că scrierea se tipărește întâiași dată. O cârtică de învățătură pentru preoți, ca a lui Antim, *Preoția*, cu titlu român și slavon, iese în 1749 supt numele episcopului celui nou. Acesta dădū la 1750 și o nouă traducere a *Octoihului*, mai deplin decât în formele anterioare, traducere al cării autor eră tot meritosul Damaschin ¹,—și lucrările de căpetenie ale acestuia vedeau altfel mai toate lumina.

Meritul de a fi tipărit întâiu cârți de slujbă în Moldova, — unde Nicolae Mavrocordat dăduse ultima *Liturghie* slavonă, în vremea Mitropolitului Ghedeon —, revine Mitropolitului Gheorghie și lui Vodă Mihai Racoviță. Pe când tiparul muntean se oprește, pe când moartea lui Damaschin ține în loc pe Râmniceni, Moldovenii dau la iveală în 1726 un *Antologhion*, lucrat la Iăși de un Ieremia Simeon, mirean. Cartea cuprinde Octoihul, în parte Catavasierul și slujba Maicii Domnului, dar *Octoihul* ieși, în același timp, și deosebi; *cântarea toată se păstrează încă în slavonește*, supt înrăuriri pe care le cunoaștem acum. Și *Psaltirea* din 1731 a Mitropolitului Antonie e slavonă.

Supt Nichifor Peloponezianul, la 1743, încep tipăriturile

¹ Cf. și Lăpădatu, pp. 15-6.

lui Duca Sotiriovici din Thasos, Grecul insular cu numele slavizat și cu aplecare pentru tiparul românesc, căruia-i închină toată viața sa. Prin acești doi Greci, Mitropolitul și meșterul tipograf, Domn fiind tot un Grec, dintre Mavrocordătești, cari aduseseră și până atunci destule cărți românești, din Principatul vecin, se publică o foarte bună *Psaltire* românească, sau, cum zice Duca, «moldovenească», scoasă nu numai din grecește, ci și din «jidovește», și înzestrată cu note, despre «istoria numelor jidovești» și cu «pashalii». În anul următor, o carte de slujbă, *Catavasierul* «rumănesc», apare, dar nu de supt aceleași teascuri, ci la Rădăuți, unde Vlădica Varlaam făcuse o tipografie, cu un meșter din Brașov, Grigorie Stan — în Brașov tipărise dascălul Petcu Șoanul și cel d'întăiu Calendariu românesc, după unul slavon ¹, — cu un călugăr din Neamț și un mirean din Iași, pe lângă alți «drugari» și «pilcari» și un «poslușnic». Urmează *Ceaslovul* din 1745 al lui Varlaam. Și episcopul ce vine după Varlaam lucrează pentru această răspândire a cărților bisericești, dând, în același an 1745, cele d'întăiu *Liturghii* românești care au văzut lumina în Moldova.

În acest timp, Duca, dela care avem și versuri pentru o nuntă domnească la 1749 ², tipărește și mai departe pentru Mitropolit. *Sinopsis* din 1714 apare din nou, românește, la 1747, în același an cu un *Triod* dat «pre limba moldovenească, spre desăvârșita înțeleagere și urmata folosința lăcuiitorilor»). Pentru Mitropolitul Iacov însuși el începe apoi, după această necompletă publicare de cărți bisericești, un nou șir de tipăriri, pornind, la 1750, cu un Canon al Sf. Spiridon, în vederea bisericii cu acest hram pe care Constantin-Vodă Racovița o începea în Iași — pentru această cârtică dă cheltuielile Constantin Razul Vornicul — și un întăiu *Ceaslov* moldovenesc. Traducerile acestea se poate să le fi făcut dascălul Iosif dela școala slavonă ³.

¹ *Bibl. Rom.*, II, p. 48, no. 207.

² Ziarul *Patriotul*, n-1 din 22 Februar 1907.

³ V. și mai sus.

Cărțile ieșite în Domnia lui Constantin Mavrocordat — și același lucru se poate spune despre toate cărțile cuprinse în această epocă — nu erau menite numai preoților munteni, ci se îndreptau întregii Români: sânt făcute, spune un scriitor de prefață, «ca să crească și să să lățască cuvântul Sfintei Scripturi, nu numai în țara Măriei Tale, ci *in toate țerile și Ținuturile ce vorbescă în limba rumânească*». Și mai cetim: «Ca oarece făclie fiind, nu pusă suptă acoperemânt, ci în sfeășnic și, luminându, nu numai celor din casă, adecă din Țara Măriei Tale, ci *tuturoră celor ce vorbescă in limba rumânească*».

Dela tipăriturile din veacul al XVII-lea nu se vorbise așa. Pe lângă un mare folos literar de unificare a limbii, căci până la publicațiile moldovenești începute în 1743 toată România a întrebuințat în biserică numai aceste cărți râmnicene și bucureștene, se câștigă astfel și un altul. Dacă prefacerea de dogmă din Ardeal rupsese legăturile ierarhice, cu atâtea silinți dobândite, cartea bisericească, menită să străbată orice graniță politică, ducând identitatea de credință și de datină pe lângă identitatea de graiu și grafie, dădea neamului nostru de pretutindeni, în altă formă religioasă, unitatea firească și legitimă de care el are nevoie.
